

УДК 82.091=163.41"19/20"
DOI: 10.30970/sls.2021.70.3750

ІНТЕРМЕДІАЛЬНІ ІМПРОВІЗАЦІЇ В РОМАНІ МІЛЕТИ ПРОДАНОВИЧА “ЧЕРВОНА ХУСТКА З ЧИСТОГО ШОВКУ”

Наталія БІЛИК

*Інститут філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
бульвар Тараса Шевченка, 14, Київ, 01601
Кафедра слов'янської філології
e-mail: nmbilyk@ukr.net*

У статті висвітлюється прецедент складного імпровізаційного моделювання семантики у прозовому творі. Йдеться про функціональність і практику її реалізації у популярних інтермедіальних формах із паратекстуальним залученням, зокрема явищ образотворчого дискурсу. Образне рішення, відповідне окремій – комплементарній – моделі, міститься в концепції видання роману М. Продановича “Червона хустка з чистого шовку”, де в комплементарній конфігурації представлене *сполучення* інтермедіально визначеної *фоторепродукції фрески Фра Анджеліко із міжтекстово-пороговим форматом обкладинки*. Показовою стає актуалізація значеннєвого спектра репродукції, рівноцінного тлумаченню зображеної фрески, себто референта цієї репродукції, пов’язаного зі скарбницею італійського образотворчого мистецтва. Цей поетологічний досвід дає змогу семантично комплексувати й виокремити анонсовану письменником у пограничній паратекстуальній філіації значень і виокремлену на наступному етапі смислової реконструкції твору конотацію трагізму жорстокості, неприпустимості її мотивування й правомірності прагнення її подолати завдяки укоріненості ідеологем віри й етики в свідомості людини, що, відтак, виявляється притаманним і практиці новітнього сербського роману.

Ключові слова: паратекстуальність, інтермедіальність, смислотворення, М. Проданович, Фра Анджеліко.

Поетика, пов’язана з літературними напрямками, течіями і стилями кінця ХХ–початку ХХІ ст., характеризується багатоманітністю способів реалізації, які рефлексують значною семантичною потужністю і поліфункціональністю. У кращих зразках літератури поєднані різноманітні техніки, створені багатомовні, багатопланові сюжети, і все це у руслі такої визначальної риси, як наявність певного суперкоду в художній творчості (Сиваченко, 1993, с.12–15). Водночас у літературі не втрачають актуальності декларована У. Еко й адептами його наукових позицій “спроба пояснення всього у світі собі і світу”, і вищість сенсу, і важливість логічної семантики (Руднев, 1999, с.221–224), для яких характерна й інтенція до поетологічних рефлексій.

В унісон із цією тенденцією розвинулася творчість Мілети Продановича – народженого 1959 р. у Белграді сучасного сербського художника, мистецтвознавця, письменника, лауреата вітчизняних і міжнародних нагород у галузі літератури. Перший

упевнений крок митця на шляху літературної творчості позначений романом “Вечеря у Святої Аполонії” (1983), і відтоді на цьому шляху він пройшов кілька оригінальних творчих етапів натхненних пошуків і прагнень, досвід яких викликає дедалі більше зацікавлення.

Жанровий ареал виданих донині втілень цих пошуків окреслюється переважно в межах прозового типу літературної творчості, реалізованого в жанрових формах новел (збірка “Небесна опера”), есе (книга “Давніший і кращий Белград”) та здебільшого романів. Зразки великої прози, репрезентовані в загальному досвіді М. Продановича творами “Сад у Венеції”, “То міг би бути Ваш щасливий день”, “Червона хустка з чистого шовку”, набули особливого позиціонування в літературному арсеналі письменника. Ці романи визнані знаковими для розвитку сербського літературного процесу (Vožović).

На українських теренах творча постать М. Продановича znana завдяки перекладам його романів “Сад у Венеції” (Проданович, 2009), “Ультрамарин” (Проданович, 2013), “Аркадія” (Проданович, 2015) і літературознавчим працям, зокрема Д. Айдачича (Айдачич, 2010), А. Татаренко (Татаренко, 2010), В. Ярмач (Ярмач, 2010).

Увагу дослідників привертає багатство змісту прози митця, окремі складові якого розвиваються від буденної дрібниці до осяжного метафізичного узагальнення. У коментарях письменника щодо його творчої концепції дане спостереження набуває значного посилення з наголошенням на системності такого підходу і тривалій стабільності переконання. “Оскільки я належу до тих, хто має справу з візуальною сферою, – зізнається митець, – уважно спостерігаю за всім навколо себе, я «натренований» помічати найдрібніші деталі” (Мілета..., 2009).

Поетологічні орієнтири (значною мірою визначені під впливом У. Еко) і творчий метод загалом, за окресленням письменника, реалізувалися в романах, які функціонують на кількох рівнях: зовнішньому, привабливому, який повинен заманити у вир оповіді, а також у глибинних – софізованих, інтелектуальних планах, сповнених емоцій, інформації і роздумів (Розмова..., 2008, с.82), що, своєю чергою, зумовлює **актуальність** досліджень цього творчого явища.

Провідним носієм художньої методології митця, на думку Л. Меренік, поряд із метафорою стають міжтекстові зв'язки, що входять не лише до спектра формально-виражальних засобів його поезики, а й до системи значень, яка вважається найвищою цінністю його творів і в творчому світогляді письменника позиціонується в домінантному положенні порівняно з морфологічними, конструктивними та піктуральними властивостями творів, становить доцентровий принцип усіх концептуальних напрямів його діяльності, стимулює до пошуку семантичної завершеності відтвореної ними багатозначності (2011, с.13)¹.

Ознаки даної тенденції притаманні й арсеналу образності М. Продановича. Значною мірою інтелектуально-креативна зосередженість на “вавілонській вежі знаків”, еkleктика яких розгортається від мізансцени, необхідної для окреслення миті сучасності, її характеру та настроїв, через романтизовані теми, такі як паломництво і звернення до “іконографії краю”, до парадигматичного прочитання певних езотеричних моментів, як, власне, й витонченість і складність міжтекстової поезики, на думку Л. Меренік, робить митця одним із найцікавіших авторів у сербському мистецтві (2008, с.114–119).

¹ Тут і далі переклад із сербської авторки статті.

Між тим, поетологічний еkleктизм, який здебільшого розбудовувався на образному матеріалі, відповідному стратегіям компаративістики, у творчості М. Продановича набуває своєрідних модифікацій, які з позиції дефінітивного деталізування окремо збагачуються, урізноманітнюються. Їх висвітлення є і **метою** цієї статті.

Особлива імпровізація простежується, зокрема, в поетологічному перетині інтермедійної проблематики з міжтекстовою. Образне рішення, відповідне окремій – комплементарній – моделі, міститься в концепції видання роману М. Продановича “Червона хустка з чистого шовку” (Продановић, 2008), де в комплементарній конфігурації явлене *сполучення* інтермедіально визначеної *фоторепродукції фрески Фра Анджелико “Осміяння Христа”*, яка збереглась у монастирі Сан-Марко у Флоренції, із *міжтекстово-пороговим форматом обкладинки*.

Таке поетологічне рішення не випадкове. В одному з інтерв'ю М. Проданович, щоправда, з приводу роману “Сад у Венеції”, наголошує на свідомому підході до вибору репродукцій для обкладинок його видань. Зокрема, для “Саду у Венеції”, як зауважує письменник, репродукція була обрана “ще до остаточного формулювання назви” (Розмова..., 2008, с.80).

Із перспективи присутнього дефінітивного уточнення, за окремим узагальненням, інтермедіальність вирізняється за організаційним принципом своєрідного *відтворення змісту* виражальних засобів різних дискурсивних практик і знакових систем культурної сфери *із предметним оперуванням аналогами* образної системи художнього твору *на рівні самодостатності* притаманних різним знаковим системам культури *виражальних засобів* із наступною автономною гіпотетичною продуктивністю і плідністю закодованих ними змістів (Блік, 2018, с.258).

Волею автора саме цей змістовний компонент опиняється в паратекстуальній позиції щодо художньої реальності роману. Зауважимо, що в полі всебічної наукової уваги, з позиції різних системних критеріїв, виразився широкий спектр ознак, не лише властивих, а й характерних для феномена паратекстуальних зв'язків. Їхній результат наближає до актуалізації потужного семантичного потенціалу сутнісного статусу паратекстуальності, означеного його принциповою здатністю створити так звану “особливу зону” між текстовою і позатекстовою дійсністю, в якій, на відміну від генетичної поляризації текстів різної природи, відбувається радикально необхідне, на думку І. Шайтанова (2011), для еволюціонування компаративістичних кодів статусно-позиційне позначення їх суміжності, супідрядності й генерованої ними ключової семантичної результативності.

Орієнтири для внутрішньої типізації даного комплексного явища, запропоновані у студіях Ж. Женетта (1982), обґрунтовують ситуативне виокремлення в усіх проявах паратекстуальності абсолютної ознаки їх природи – внутрішньої приналежності та зовнішнього положення, одночасного розташування в тексті й поза його межами. Така порогова, погранична позиція, за Ж. Женеттом, вибудовує синхронно-семантичну функціональність у системних взаєминах тексту з екстратекстуальними феноменами й зі семантичними рівнями твору, а також у забезпеченні відповідного семантичного анаболізму в семантичному синтезуванні твору, себто, позначає джерело концептуальної ефективності міжтекстових зв'язків.

Загалом же вихідною варто визнати універсальну категорію міжтекстових зв'язків, де передбачається принципова здатність будь-якого тексту як однієї з одиниць виміру інформації існувати на основі й за умови міжтекстових відносин, що, відтак, стають фактором цього тексту. Причому на певному етапі ознайомлення з багатоманітною

поліфонією тексту більшість образних форм може «розчинитися» в його міжтекстовості, котра стає ідейно-смысловим орієнтиром, засобом і певною мірою мотивацією його прочитання.

І якою б не була кінцева мета аналітичної активності міжтекстових зв'язків – підпорядкованою пізнанню, отриманню задоволення від тексту тощо, кожен із ефектів міжтекстовості робить свій внесок у розбудову єдиної, цілісної смислової вісі твору, до якої привносить виважений ним, залежний від прототекстового корелята значеннєвий зміст.

В емпіричному плані “Червоної хустки з чистого шовку” у смисловому насаженні фонового контексту репродукції твору Фра Анджеліко помітна своєрідність забарвлення суцільного масиву обкладинки, наповненої наразі – на відміну від притаманного іншому Продановичевому досвіду сіро-білого сполучення – чорно-білою колористичною гамою, зосередженою на абстрактному контрасті, здатному генерувати у семантичній сфері її формального локалізування ознаку *протиставності*, *опозиційності* в кооптованих значеннях, що відіграють компенсаторну роль у цій комплементарній ситуації і, за логікою, у романі загалом.

Між тим, показовою для досвіду комплементарної міжтекстово-інтермедійної сполуки роману, яка набуває увиразнення з перспективи поєднання стратегій компаративістики, стає актуалізація значеннєвого спектра репродукції, рівноцінного тлумаченню зображеної фрески, себто референта цієї репродукції, пов'язаного зі скарбницею італійського образотворчого мистецтва. І, власне, в даному спектрі генерованих значень потрібно розрізнити два основні акценти. Один із них тотожний наголошу, присутньому для зображеного фрескою змісту, себто однойменного сакрального сюжету. Із транслюванням значення в субстанцію комплементарної сполуки, з позиції її виважених художніх властивостей, стає правомірним передбачення суттєвих співмірностей образного матеріалу Продановичевого роману із сюжетом “Осміяння Христа”.

Інший значеннєвий акцент накреслюється традицією осмислення творчого способу подачі художником даного сюжету – мотивацій, змістових домінант і виражальних якостей поезики майстра.

Для увиразнення актуальних аспектів цього досвіду осмислення фрески Фра Анджеліко доцільно передусім зважати на те, що через одинадцять років після оприлюднення даного образного рішення в публікації першого видання “Червоної хустки...” – тепер уже в екфразі іншого, автобіографічного, роману М. Продановича “Ультрамарин” – набуло обрисів тексту й митцеве власне, фахове розуміння смислу ренесансного шедевра. Саме в цьому творі Проданович-мистецтвознавець із-поміж рис, визначальних для значеннєвого пучка фрески, виокремлює енігматичну сцену з простою і чіткою композицією, де вивершується Божий Син із зав'язаними очима, який перед звеличенням мусить пройти через символічне приниження. Автор наголошує на рисі репродукованого твору, вирішальній для його формосмислу: “на фресці Фра Анджеліко, проте, немає мучителів, немає гротескно викривлених фігур навколо засудженого Бога” – помітні лише знаряддя знущань, “стирчать окремі частини чийхось тіл, витають руки, одна з них із палицею, тут і голова у профіль, яка плює <...> Ці частини – справжні візуальні синекдохі, трохи застрашливі, тіла невидимі, зниклі, лишилися тільки ті кінцівки, через які проявляється матеріальна і нематеріальна *субстанція* знущання, руки без ліктя, голова без тіла. Фра Анджеліко показав акт знущання, а не натовп. Він вважав, безсумнівно, що не гідні мучителі бути на одній картині з Сином Бога живого” (Проданович, 2013, с.84).

Увиразнення М. Продановичем даних образних рис фрески з репродукції на обкладинці роману співмірне підсумованому Дж. Арганом (1990, с.233–236) її значенню прочитанню, помітному в класичних підходах мистецтвознавчого дискурсу, де система вираження цього зразка образотворчого мистецтва передусім визнається глибоко *символічною*, що стосується й кольору вбрання, осяйного, майже всюдисущого, який виявився фоном символічних деталей – яскравий і сильний, він огортає їх спільною рівновагою. Водночас серед основних постулатів праць дослідника варто виокремити й низку тез, відповідних логічній потребі деталізувати смисловий план символічності фрески, актуалізованої у статусі референта образного рішення Продановичевої книги. Для даного узагальнення набуває ваги одна зі світоглядних констант майстра Фра Анджеліко. За збереженими даними, цей домініканський монах ордену проповідників був так званим релігійним художником, який надихався високими принципами релігійної доктрини й у зверненні до неї прагнув вищого досвіду, плідного для привілеювання у сенсі творів не прикрашання, а повчання, здатного спонукати до милосердя, наділеного моральним значенням, і в ньому – до пізнання блага буття й протидії стражданням. Саме це залишило митця в очах сучасників і наступників, зокрема послідовників, великим *представником християнського гуманізму*.

Із позиції даного досвіду осмислення референтного наразі твору Фра Анджеліко у вивершених М. Продановичем образних проявах символічності його формосмислу належить розпізнати прагнення письменника наголосити в унаочненні обкладинкою образотворчого формату сакрального сюжету – привілейованого світоглядною позицією Фра Анджеліко і втіленого його майстерністю – того виміру осміяння, де воно в своїй суті є виступом проти милосердя, порушення кожним із кривдників гуманістичного постулату, в якому, відтак, належить розпізнати об'єкт спрямування відображеного нелюдства.

Даний комплекс генерованих референтом значень симетрично вивищується і в смислових обрисах комплементарно вираженої обкладинки з репродукцією, що в перспективі, безумовно, передбачає проєкцію цих обрисів у формосмисл твору й корелює з ним позначенням у ньому підкреслених домінант осмислення реалій, символічних для обкладинки видання.

У позиції комплементарності стає безперечним і накреслення єдиної сукупної смислової квінтесенції, підпорядкованої *прагненню осмислити в руслі гуманістичних постулатів трагедію наруги й страждання, висвітленої в сакральних джерелах християнства*, орієнтованої на появу у вимірах проспекції смислоруху Продановичевого роману загалом.

Таким чином, в образному досвіді, сформованому в доробку М. Продановича романом “Червона хустка з чистого шовку”, виокремлюється імпровізація, співмірна комплементарному сполученню проявів інтермедійної стратегії з формами міжтекстових зв'язків: у його оформленні, концептуальному та цілеспрямованому для автора, актуалізується образний дискурс, співмірний паратекстуально-інтермедіальній комбінації, якою досягається окрема значущість в емпіричному плані.

Увиразнений прецедент засвідчує пограничну функціональність паратекстуальності в її системному зв'язку з різними інтермедійними варіантами, продукованими зразками різних видів образотворчого мистецтва. Із цієї дефінітивної позиції окрему увагу, безперечно, виправдовує та немоноформна система образних відповідників різних типів компаративістичних стратегій, притаманна роману М. Продановича “Червона хустка з чистого шовку”, де своєрідно варіюється конструкція і валентність різно-

рідних, співмірних компаративістичі способів оприявлення в літературному тексті змістовності кількох знакових систем. Ця метаморфоза формується певними образними маркерами, укладеними в комплекс складних взаємопроникних формосміслових рішень, показовий для оригінальності моделювання, співмірного з масштабами цілісного формосміслового плану твору. Розмаїття смислотворення зосереджується на модусах *підтримки гуманістичних постулатів і загальнолюдських цінностей*, що стає квінтесенцією для образних відповідників паратекстуально-інтермедіальних конфігурацій, сполучених в інтермедійно-міжтекстовій образній формулі комплементарного єднання.

Список посилань

- Айдачич, Д., 2010. Жорстокий театр для жорстокої дійсності (про насильство в романі “Еліша в країні Святих королів” Мілети Продановича). В: Айдачич Д. *Славістичні дослідження: фольклористичні, літературознавчі, мовознавчі*. Київ: ВПЦ “Київський університет”.
- Арган, Дж. К., 1990. *История итальянского искусства*, 1. Москва: Радуга.
- Білик, Н. Л., 2018. *Стратегії компаративістики в сербському романі порубіжжя ХХ–ХХІ сторіч*. Київ: Освіта України.
- Женетт, Ж., 1982. *Палимпсесты: Литература во второй степени*. Москва: Научный мир.
- Меренік, Л., 2008. Мілета Проданович – самосвідомість постмодерного митця у добу кризи. В: *Україна: історія, культура, мистецтво. Українсько-сербський збірник*, 1 (3).
- Мілета Проданович: Я “натренований” помічати найдрібніші деталі: Інтерв’ю, 2009 (е-ресурс). В: *Літакцент 13 квітня*. Доступно: <http://litakcent.com/2009/04/13/mileta-prodanovich-ja-natrenovanyj-romichaty-najdribnishi-detali/> [Дата звернення: 15 липня 2021]
- Продановић, М., 2008. *Црвена марама сва од свиле*. Београд: Стубови културе.
- Проданович, М., 2009. *Сад у Венеції. Всесвіт*, 5–6.
- Проданович, М., 2013. *Ультрамарин*. Київ: Темпора.
- Проданович, М., 2015. *Аркадія*. Київ: Темпора.
- Розмова з Мілетою Продановичем (2008). В: *Україна: історія, культура, мистецтво. Українсько-сербський збірник*, 1 (3).
- Руднев, В. П., 1999. *Словарь культуры ХХ века*. Москва: АГРАФ.
- Сиваченко, Г. М., 1993. *Парадокси словацького роману*. Київ: Наукова думка.
- Татаренко, А., 2010. *Поетика форми в прозі постмодернізму (досвід сербської літератури)*. Львів: ПАІС.
- Шайтанов, И., 2011. Триада современной компаративистики: глобализация – интертекст – диалог культур. В: *Проблемы современной компаративистики*. Москва: Журнал “Вопросы литературы”.
- Ярмак, В. І., 2010. Стилiстичні особливості використання претеритальних форм дієслова у романі Мілети Продановича “Сад у Венеції” та в його перекладі українською мовою. В: *Компаративні дослідження слов’янських мов і літератур: пам’яті академіка Леоніда Булаховського*, 12.
- Božović, G. *Književnost je najbolji proizvod srpskog društva* (e-resurs). Dostupan: <http://www.plastelin.com/content/view/16/89/> [Дата звернення: 15 липня 2021]
- Меренік, Л., 2011. *Mileta Prodanović: biti na nekom mestu, biti, svuda biti*. Beograd: Fond Vujčić kolekcija.

References

- Aidachich, D., 2010. *Cruel theater for a cruel reality (about violence in the novel "Elisha in the Land of the Holy Carp" by Mileta Prodanovich)*. In: Aidachych D. *Slavic Studies: Folklore, Literary, Linguistic*. Kyiv: VPC "Kyiv University". (In Ukrainian)
- Argan, J. K., 1990. *History of Italian art*, 1. Moscow: Raduga. (In Russian)
- Bilyk, N. L., 2018. *Strategies of comparative studies in the Serbian novel at the turn of the XX–XXI centuries*. Kyiv: Osvita Ukrainy. (In Ukrainian)
- Božović, G. *Literature is the best product of Serbian society*. (e-resource). Available: <http://www.plastelin.com/content/view/16/89/> [Accessed July 15, 2021] (In Croatian)
- Conversation with Mileta Prodanovich, 2008. In: *Decoration: history, culture, art. Ukrainian-Serbian collection*, 1 (3). (In Ukrainian)
- Genette, G., 1982. *Palimpsests: Literature in the second degree*. Moscow: Nauchnyj mir. (In Russian)
- Merenik, L., 2008. Mileta Prodanovich – self-consciousness of a postmodern artist in a time of crisis. In: *Decoration: history, culture, art. Ukrainian-Serbian collection*, 1 (3). (In Ukrainian)
- Merenik, L., 2011. *Mileta Prodanović: to be in a place, to be, to be everywhere*. Belgrade: Fund Vujčić collection. (In Croatian)
- Mileta Prodanovich: I am "trained" to notice the smallest details: Interview (electronic resource). In: *Litakcent*. 2009. April 13. Available: <http://litakcent.com/2009/04/13/mileta-prodanovich-ja-natrenovanyj-pomichaty-najdribnishi-detali/> [Accessed July 15, 2021] (In Ukrainian)
- Prodanovic, M., 2008. *Red handkerchief made of pure silk*. Belgrade: Pillar culture. (In Serbian)
- Prodanovich, M., 2009. Garden in Venice. *The Universe*, 5–6. (In Ukrainian)
- Prodanovich, M., 2013. *Ultramarine: Novel*. Kyiv: Tempora. (In Ukrainian)
- Prodanovich, M., 2015. *Arcadia*. Kyiv: Tempora. (In Ukrainian)
- Rudnev, V. P., 1999. *Dictionary of culture of the twentieth century*. Moscow: AGRAF. (In Russian)
- Shaitanov, I., 2011. Triad of modern comparative studies: globalization – intertext – dialogue of cultures. In: *Problems of modern comparative studies*. Moscow: Journal "Voprosy literatury". (In Russian)
- Sivachenko, G. M., 1993. *Paradoxes of the Slovak novel*. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukrainian)
- Tatarenko, A., 2010. *Poetics of form in the prose of postmodernism (the experience of Serbian literature)*. Lviv: PAIS. (In Ukrainian)
- Yarmak, V. I., 2010. Stylistic features of the use of preterite verb forms in Mileta Prodanovich's novel "Garden in Venice" and in its translation into Ukrainian. In: *Comparative Studies of Slavic Languages and Literatures: In Memory of Academician Leonid Bulakhovsky*, 12. (In Ukrainian)

**INTERMEDIATE IMPROVISATIONS IN M. PRODANOVICH'S NOVEL
"RED HANDKERCHIEF MADE OF PURE SILK"****Nataliia BILYK**

*Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv
14, Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, 01601
Department of Slavic Philology
e-mail: nmbilyk@ukr.net*

Abstract

Background. The article highlights the precedent of complex improvisational modeling of semantics in a prose work. The functionality and practice of its implementation in popular intermediate forms with paratextual involvement, in particular, the phenomena of visual discourse are considered.

Purpose. The figurative solution corresponding to a separate – complementary – model is contained in the concept of publishing M. Prodanovich's novel "Red handkerchief made of pure silk", where in a complementary configuration a combination of intermediate photographic reproduction of the fresco by Fra Angelico is presented.

Results. In the figurative experience, formed in the work of M. Prodanovich's novel "Red handkerchief of pure silk", improvisation is distinguished, commensurate with the complementary combination of manifestations of intermedia strategy with forms of intertextual relations: in its design, conceptual and purposeful paratextual-intermediate combination, which achieves special significance in empirical terms. A clear precedent testifies to the borderline functionality of paratextuality in its systematic connection with different intermediate variants produced by samples of different types of fine arts. From this definitive position, the nonmonoform system of figurative equivalents of different types of comparative strategies, inherent in M. Prodanovich's novel, undoubtedly justifies special attention, where the construction and valence of diverse, commensurate sign systems. The diversity of meaning-making focuses on the modes of supporting humanistic postulates and universal values, which becomes the quintessence for the figurative equivalents of paratextual-intermediate configurations combined in the intermedia-intertextual figurative formula of complementary unity.

Key words: paratextuality, intermediality, meaning-making, M. Prodanovich, Fra Angelico.